DALILLAR VA ISBOT QILISH NAZARIYASI: O'ZBEKISTON VA SINGAPUR QONUNCHILIGINING QIYOSIY TAHLILI

Islomov Ishonch Ilgorovich
Jahon iqtisodiyoti va Diplomatiya universiteti
Sadullayevhasan789@gmail.com
Doi: https://doi.org/10.5281/zenodo.20256741

Annotatsiya

Ushbu ilmiy tadqiqot dalillar nazariyasi va isbot qilish jarayonining ikki davlat - O'zbekiston Respublikasi va Singapur Respublikasi misolidagi qiyosiy-huquqiy tahlilini taqdim etadi. O'zbekiston inkvizitsion sud jarayoni elementlariga ega Roman-German huquq oilasining vakili sifatida ko'rib chiqiladi; Singapur esa tortish modeli va protsessual normalarning doimiy modernizatsiyasi bilan ajralib turadigan Umumiy huquq tizimining ilg'or yurisdiksiyasi sifatida namoyon bo'ladi. Tadqiqotning asosiy maqsadi har ikki tizimda isbotlashning konseptual asoslarini tahlil qilish, isbotlash standartlari va dalillarning maqbullik mezonlarini solishtirish, hamda Singapur Jinoyat-protsessual kodeksiga 2024–2025 yillarda kiritilgan islohotlarni o'rganishdan iborat. Ishda O'zbekiston qonunchiligini takomillashtirish bo'yicha strategik tavsiyalar ishlab chiqilgan: «aqlga sig'adigan shubhadan tashqari» standartini joriy etish, elektron dalillar protokollarini mustahkamlash va shaxsga doir ma'lumotlar himoyasini kuchaytirish.

Kalit so'zlar: Dalillar nazariyasi , isbotlash yuki , dalillarning maqbulligi hearsay qoidasi “Beyond Reasonable Doubt” standarti tortishuv tizimi inkvizitsion tizim , elektron dalillar , mahalla instituti , qiyosiy huquqshunoslik.

Kirish

Huquq falsafasi va yuridik amaliyotda dalillar nazariyasi obyektiv tarixiy borliq sodir etilgan qilmish fakti va sud haqiqati o'rtasidagi yagona qonuniy ko'prikni shakllantiradi. Hech bir huquqiy nizo - xoh murakkab tijorat arbitraji, xoh og'ir jinoyat bo'yicha jinoiy ta'qib bo'lsin - qonuniy, ishonchli va yetarli dalillar bazasiga tayanmasdan turib adolatli yechimini topa olmaydi. Isbot qilish institutlari jamiyatning davlat hokimiyatiga bo'lgan ishonch darajasini belgilaydi va ma'lum bir yurisdiksiyada inson huquqlarining himoya qilinish darajasini ko'rsatuvchi barometr bo'lib xizmat qiladi. O'zbekiston Respublikasi 1991 yilda mustaqillikni qo'lga kiritgach, Roman-German huquq oilasiga integratsiyalashuv yo'lini tanlab, Jinoyat-protsessual kodeksi (JPK), Fuqarolik protsessual kodeksi (FPK) va Iqtisodiy protsessual kodeksi (IPK)ni qabul qildi.[1] So'nggi yillarda O'zbekistonda sud-huquq islohotlari misli ko'rilmagan ko'lam kasb etmoqda: bu milliy huquqni globallashuv sharoitlariga, xorijiy investitsiyalarni himoya qilishga va iqtisodiyotni raqamlashtirishga moslashtirish zarurati bilan bog'liq. Singapur Britaniya mustamlakachiligi davridan meros bo'lib qolgan Umumiy huquq tizimini saqlab qoldi va uni zamonaviy voqelikka moslashtirib, dunyodagi eng samarali huquqiy tizimlardan biriga aylantira oldi.[1] Bu mamlakatda dalillar huquqining poydevori sifatida 1893 yilda Jeyms Stiven tomonidan ishlab chiqilgan Dalillar to'g'risidagi qonun xizmat qiladi. Ushbu qiyosiy tadqiqotning dolzarbligi shundaki, transmilliy jinoyatchilik, kiberxavflar va xalqaro investitsiyaviy nizolar o'sib borayotgan sharoitda ikkala tizimning kuchli va zaif tomonlarini aniqlash hamda O'zbekiston protsessual huquqini modernizatsiya qilish bo'yicha ilmiy asoslangan yo'llarni taklif qilish o'ta muhimdir.

Metodologiya

Tadqiqotda maksimal xolislik va chuqurlikka erishish uchun quyidagi ilmiy

yondashuvlar qo'llaniladi:

Doktrinal huquqiy tahlil - har ikki yurisdiksiyaning birlamchi huquqiy manbalarini tizimli o'rganish: O'zbekiston JPK, FPK, IPK, Konstitutsiya; Singapur Evidence Act va Criminal Procedure Miscellaneous Amendments Act 2024.[4][6] Qiyosiy-huquqiy komparativ metod - qonun matnlarini oddiy taqqoslash bilan cheklanmay, funksional ekvivalentlarni izlash masalan, ayblanuvchi huquqlarini himoya qilish mexanizmlari.[1] Retrospektiv metod- huquqiy institutlarning tarixiy evolyutsiyasini kuzatish: Singapur sudlari o'n yilliklar davomida muhim pretsedentlarda isbotlash standartini qanday talqin qilgani.[3] Ijtimoiy-huquqiy yondashuv sociology of legislation - Luzius Mader metodologiyasiga ko'ra mahalliy xususiyatlarni hisobga olish, tirik huquq living law konsepsiyasi, O'zbekistonning mahalla instituti tahlili.[8][9]

Asosiy Qism

O'zbekiston Respublikasi JPKning 85-moddasiga muvofiq, dalillar — bu surishtiruv, tergov organi yoki sud qonunda belgilangan tartibda ijtimoiy xavfli qilmish yuz bergan-bermaganligini, uni sodir etgan shaxsning aybdorligini hamda ishni to'g'ri hal qilish uchun ahamiyatga ega bo'lgan boshqa holatlarni aniqlaydigan har qanday faktik ma'lumotlardir.[1] Axborot obyektiv voqelikda qanchalik to'g'ri bo'lmasin, u qat'iy protokol talablariga muvofiq qayd etilmaguncha yuridik dalilning maqomini ololmaydi. Singapur Evidence Actning 3-bo'limida esa pragmatikroq yondashuv mustahkamlangan: dalil — bu sud tomonidan ko'zdan kechirish uchun taqdim etilgan barcha bayonotlar og'zaki dalillar, hujjatlar va ashyoviy narsalardir.[1]

Har ikki tizimda dalillar quyidagi toifalar bo'yicha tasniflanadi:

Bevosita dalillar - guvoh tomonidan bevosita qabul qilinadigan faktlar.

Bilvosita dalillar -o'z-o'zidan asosiy holatni isbotlamaydigan, ammo yig'indisi mantiqiy xulosa chiqarish imkonini beradigan faktlar motiv, DNK izlari va h.k.

Ashyoviy dalillar - jinoyat izlarini saqlab qolgan moddiy olam obyektlari.

Hujjatli dalillar -qog'oz yoki elektron tashuvchilarda qayd etilgan axborot.

Asosiy farq dalillarni baholash algoritmidadir: Singapurda fakt avval aloqadorligi nuqtai nazaridan, so'ngra maqbulligi nuqtai nazaridan sinab ko'riladi.[1] O'zbekistonda esa sudya yakuniy qaror chiqarishda aloqadorlik va maqbullikni deyarli bir vaqtda baholaydi. O'zbekistonda huquqiy madaniyatni shakllantiruvchi asosiy institute - bu mahalla qo'shnichilik bo'yicha jamoa. Arabcha mahalliy so'zidan kelib chiqqan bu tushuncha aholini umumiy an'analar, til, urf-odatlar va o'zaro yordam hashar asosida birlashtiruvchi minglab jamoalarni anglatadi.[10] Mahalla nafaqat ma'muriy birlik, balki sotsiologlar tirik huquq living law deb ataydigan norasmiy ijtimoiy nazorat mexanizmi sifatida ham namoyon bo'ladi.[10] Ko'pchilik nizolar huquqni muhofaza qilish organlari e'tiboriga tushishidan oldin jamoa ichida obro'li oqsoqollar tomonidan hal qilinadi. Bunday muhitda guvohlar ko'rsatmalari nafaqat qonun oldidagi burch, balki mahallada ijtimoiy ahillikni saqlab qolish istagi bilan ham boshqarilishi mumkin. Bu holat O'zbekistonning inkvizitsion tizimida mustaqil, obyektiv va hujjatli yoki eksprt dalillarini proaktiv ravishda izlash bo'yicha og'ir yukni tergovchi va sudya zimmasiga yuklaydi. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 26-moddasi aybsizlik prezumpsiyasini mustahkamlaydi: gumon qilinuvchi, ayblanuvchi yoki sudlanuvchi o'zining aybsizligini isbotlashga majbur emas.[1] JPKning 23-moddasi ushbu qoidani to'ldiradi: aybdorlikka oid barcha bartaraf etib bo'lmaydigan shubhalar ayblanuvchining foydasiga hal qilinadi. Singapurning isbotlash yuki nazariyasi yuridik yukka legal burden va daliliy yukka evidential burden bo'linadi.[1] Tizimning poydevori Lordlar Palatasining mashhur Woolmington v DPP (1935) pretsedentiga tayanadi. Lord Sanki bu ishda «oltin ip» golden thread nazariyasini e'lon qilib, Angliya jinoyat huquqining to'ridan yagona oltin ip o'tishini- ayblovchining sudlanuvchi aybini isbotlash majburiyatini

ta'kidlagan.[1] 2025 yil fevralda Singapurda aqli noraso Unsoundness of Mind - UOM shaxslarga oid yangi qoidalar kuchga kirdi. Yangiliklarga ko'ra, faqat Oliy sud bunday shaxslarni majburiy saqlashning maksimal muddatini belgilash bo'yicha mutlaq yurisdiksiyaga ega; shuningdek, videokonferensaloqa orqali ko'rsatma berishga ruxsat etish huquqi ham mustahkamlandi.[11] Singapur jinoyat sudlari qat'iy aqlga sig'adigan shubhadan tashqari standartini qo'llaydi.[1] PP v Lim Ah Poh (1992) ishida Singapur Oliy sudi ushbu standartni tushuntirib: u mutlaq matematik ishonchni talab qilmaydi, biroq shunday yuqori ehtimollik darajasini talab qiladiki, bunda aqli raso inson muhim qaror qabul qilishdan oldin ikkilanib turmaydi, deb belgiladi. Singapurning fuqarolik protsesslarida ehtimolliklar muvozanati, 51% standarti qo'llaniladi.[1] O'zbekistonda qonunchilik aniq matematik toifalar bilan ishlamaydi. Sudya qonun va o'zining **«ichki ishonchi»**ga asoslanib dalillarni baholaydi.[1] Garchi shubhalarni sudlanuvchi foydasiga hal qilish tamoyili funksional jihatdan «aqlga sig'adigan shubhadan tashqari» standartiga yaqin bo'lsa-da, uning aniq qonunchilik ta'rifining yo'qligi ba'zan subyektivizmga olib kelishi mumkin.

1-jadval. Isbotlash standartlarining qiyosiy tahlili

Taqqoslash mezoni	O'zbekiston (Kontinental)	Singapur (Common Law)
Dalillarni baholash asosi	Sudyaning ichki ishonchi (qonun asosida)	Obyektiv isbotlash standartlari
Jinoyat standart	Yetarli dalillar; shubhalar ayblanuvchi foydasiga	Beyond Reasonable Doubt
Fuqarolik standart	Har bir tomon dalillarining yetarliligini baholash	Balance of Probabilities (51%+)
Dalillar yetishmasligi	Sud/tergov tomonidan to'ldirilishi mumkin	Yukni ko'taruvchi tomonning darhol yutqazishi

Har ikki tizimda barcha dalillar to'rtta mezon orqali filtrlanadi: aloqadorlik , maqbullik , ishonchlilik va yetarlilik.[1] Noqonuniy yo'l bilan olingan dalillar - qiynoqlar natijasi, noqonuniy eshitish yoki sanksiyasiz tintuv orqali olingan -yuridik kuchga ega emas. Bu O'zbekistonda JPKning 88-moddasi, Singapurda Evidence Act 24–26-bo'limlari bilan kafolatlanadi. Tizimlar o'rtasidagi eng keskin tafovut mish-mishlarga qarshi qoidaga munosabatda namoyon bo'ladi. Singapurda guvoh faqat o'zi shaxsan qabul qilgan faktlar bo'yicha ko'rsatma berishi mumkin; uchinchi shaxslarning so'zlariga asoslangan ikkinchi qo'ldan olingan ko'rsatmalar qat'iyan chiqarib tashlanadi.[1] Klassik ta'rif Subramaniam v PP (1956) ishida Maxfiy kengash tomonidan berilgan. 2012 yildagi islohot natijasida biznes hujjatlari, o'lim oldidan berilgan bayonotlar va ba'zi rasmiy hujjatlar uchun istisnolar kiritildi.[1] G'arb talqinidagi mish-mishlarga nisbatan mustaqil qat'iy taqiq mavjud emas.[1] JPKning 86-moddasiga ko'ra, agar guvoh o'z xabardorligi manbasini aniq ko'rsata olsa, boshqa shaxslardan olingan ma'lumotlarga asoslangan ko'rsatmalar maqbul bilvosita dalil sifatida e'tirof etilishi mumkin. Bunday moslashuvchanlik inkvizitsion tizimga tergovning dastlabki bosqichlarida kengroq ko'lamdagi ma'lumotlarni to'plash imkonini beradi.

O'zbekistondagi jarayon yaqqol ifodalangan inkvizitsion elementlarni saqlab qolgan: sudya agar dalillar yetishmasligi aniqlansa, qo'shimcha hujjatlarni talab qilib olishi, yangi guvohlarni chaqirishi yoki ekspertiza tayinlashi mumkin.[1]

Singapurda klassik tortishuv modeli hukmronlik qiladi: sudya protsessual qoidalarga rioya etilishini nazorat qiluvchi xolis hakam vazifasini bajaradi. Haqiqat Prokuror va himoya advokati o'rtasidagi qarama-qarshi so'roq orqali tug'iladi.[1] 2024–2025 yillarda Singapur Jinoyat-protsessual kodeksiga uch bosqichda kuchga kirgan misli ko'rilmagan o'zgartirishlar amalga oshirildi.[6] Sud muhokamasi boshlanishidan oldin ayblovchi tomon himoya tomoniga Ayblovchi tomonning dosyesini topshirishga majbur; unda barcha audio va video so'roq yozuvlarining to'liq ro'yxati va matnli transkriptlari bo'lishi kerak.[13] Agar ayblanuvchi aybini tan olmasa, u ikki hafta ichida Himoya tomonining dosyesini taqdim etishi shart.[13] Dosye taqdim etilmagan taqdirda, JPKning yangi 169-moddasiga ko'ra, sud ayblanuvchining aybdorligi masalasida bundan mantiqiy xulosalar chiqarishga haqli.[14] Bu qat'iy reglament suddagi pistirmalarni istisno qiladi va isbotlash jarayonini maksimal darajada shaffof qiladi. O'zbekistonda elektron hujjatlar IPK va FPKda teng huquqli dalillar sifatida e'tirof etiladi.[1] Biroq muammo batafsil texnik-yuridik metodologiyaning yo'qligidadir: metama'lumotlarning haqiqiyligini kafolatlash, raqamli izlarning saqlanish zanjiriga rioya qilish va xeshlash tartibini belgilash muammolari hal qilinmagan. O'zbekiston Shaxsga doir ma'lumotlar to'g'risidagi Qonun 547-sonni GDPR va HIPAA bilan qiyosiy tahlil qilish bir qator bo'shliqlarni ko'rsatadi[4]: unutib yuborilish huquqi mavjud emas; ma'lumotlar sizib chiqishi haqida xabardor qilish talablariyetarli darajada qat'iy emas; maxfiylik buzilganligi uchun sanksiyalar zararga mutanosib emas.[5] 2024 yildagi yangi tuzatishlar Singapur huquqni muhofaza qilish organlariga, agar raqamli dalillarning bir zumda yo'q qilinishi xavfi bo'lsa, ordersiz tintuv o'tkazish huquqini berdi.[12] Singapurning Evidence Act (62A-bo'lim) elektron yozishmalarning maqbulligi va olinadigan metama'lumotlarni himoya qilish chegaralarini tartibga soluvchi maxsus normalarni o'z ichiga oladi.[1]

2-jadval. Raqamli dalillar va tergov vakoratlari taqqoslamasi

Parametr	O'zbekiston	Singapur
Ordersiz tintuv	Kechiktirib bo'lmaydigan hollarda, keyinchalik xabardor qilish bilan ruxsat etiladi	2024 yilda hibsga olinadigan jinoyatlar uchun kengaytirildi
So'roqlarni qayd etish	Asosan yozma bayonnomalar	Majburiy audio-video qayd etish; transkriptlarni himoya tomoniga taqdim etish (CPC 2025)
Elektron dalillar	Qonun bilan tan olinadi, metodologiya batafsil emas	Evidence Act 62A-modda bilan qat'iy tartibga solingan
Masofadan ko'rsatma berish	Ayrim hollarda iltimosnoma asosida	2025 yilda UOM shaxslari uchun kengaytirildi

Qiyosiy-huquqiy tahlil shuni ko'rsatadiki, O'zbekiston va Singapur dalillar nazariyasi o'xshash mantiqiy konstruksiyalarga tayanadi, ammo haqiqatga erishish vositalarida tubdan farq qiladi. O'zbekiston mahalla ijtimoiy-madaniy fenomenini hisobga olgan holda Roman-German tizimining inkvizitsion an'analariga ergashib, davlatning haqiqatni izlashdagi faol roliga tayanadi.[1] Singapur esa qat'iy isbotlash standartlari va dalillarning qat'iy filtrlash tamoyili orqali ishlovchi tortishuv tizimini qurdi.[1] O'zbekiston Respublikasining protsessual qonunchiligini takomillashtirish uchun quyidagi strategik tavsiyalar taklif etiladi. Aqlga sig'adigan shubhadan tashqari standartini qonuniylashtirish. Ushbu standartni JPKda rasman mustahkamlash, mavhum ichki ishonch»dan dalillar yetarliligini baholashning aniq mezonlariga o'tish tavsiya etiladi. Oliy sud Plenumi PP v Lim Ah Poh pretsedentiga o'xshab ushbu standartni batafsil tushuntirib beruvchi maxsus qaror chiqarishi kerak. Yagona Dalillar va isbot qilish to'g'risidagi Qonunni qabul qilish. JPK, FPK va IPKdagi protsessual me'yorlarning tarqoqligini hisobga olgan holda, Singapurning Evidence Actiga o'xshash konsolidatsiyalashgan qonunni ishlab chiqish maqsadga muvofiqdir. Sudgacha dalillarni oshkor qilish mexanizmini joriy etish. Singapurning 2024–2025 yillardagi (CFP / CFD) tajribasiga tayanib, prokurorlarga audio/video so'roqlar transkriptlari mavjud bo'lgan tizimlashtirilgan Dosyeni taqdim etish majburiyatini yuklash lozim.[13] Himoya tomonining dalillarini o'z vaqtida oshkor qilishdan bosh tortishidan sudning mantiqiy xulosalar chiqarish huquqini kiritish intizom va tortishuvlikni oshiradi.[15] Elektron dalillar metodologiyasini rivojlantirish va ma'lumotlarni himoya qilish. Protsessual kodekslarga raqamli izlarni olib qo'yishning qat'iy protokollarini kiritish zarur. Shaxsga doir ma'lumotlar to'g'risidagi qonunni[4] GDPR standartlariga yaqinlashtirish, unutib yuborilish huquqi va majburiy xabardor qilish mexanizmlarini joriy etish lozim.[5 Qonunchilik transplantatsiyalaridan oldin ijtimoiy tahlilni integratsiya qilish. Umumiy huquq institutlarini o'zlashtirishdan qat'i nazar, ular L. Mader metodologiyasidan[8] o'tishi kerak. Mahalla instituti[10]ning ta'sirini hisobga olgan holda nizolarni jamoa darajasida hal qilishning muqobil usullarini mediatsiya rivojlantirish zarur.

Foydalanilgan Adabiyotlar

1. Islomov, I. (2026). Dalillar va isbot qilish nazariyasi: O'zbekiston va Singapur qonunchiligining qiyosiy tahlili. UWED Ilmiy-ish, Toshkent.
2. Stalbovskaya, M. (2005). A Guide to Legal Research in Uzbekistan. GlobaLex, NYU Law School. https://www.nyulawglobal.org/globalex/uzbekistan.html
3. Asian Journal of Research in Social Sciences and Humanities. https://indianjournals.com/article/ajrssh-12-5-028
4. Comparative Legal Analysis of Personal Data in the Legislation of Uzbekistan, Europe and the USA. ResearchGate. https://www.researchgate.net/publication/399253642
5. Comparative Legal Analysis of Personal Data in Uzbekistan. Uzbek Journal of Law and Digital Policy. https://irshadjournals.com/index.php/ujldp/article/view/482
6. Ministry of Law, Singapore (2025). Commencement of Amendments Relating to Investigation Powers under the Criminal Procedure (Miscellaneous Amendments) Act 2024. https://www.mlaw.gov.sg
7. Ministry of Law, Singapore (2025). Phase 3 Commencement of the Criminal Procedure (Miscellaneous Amendments) Act 2024. https://www.mlaw.gov.sg
8. Brown, J., Kudat, A., & McGeeney, K. (2005). Improving Legislation Through Social Analysis: A Case Study in Methodology from the Water Sector in Uzbekistan. https://digitalcommons.wcl.american.edu

9. Urinboyev, R., & Eraliev, S. (2022). Islamic Legal Culture in Uzbkistan: Legal Pluralism and CriticalSocialAnalysis.Taylor&Francis https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/27706869.2023.2269511
10. Urinboyev, R. (2023). Political and Administrative Life of Mahalla: Ethnographic Study. Review of Law & Economics / Law & Society Review.
11. Rajah & Tann Asia (2025). Enhancements to Criminal Disclosure and Unsoundness of Mind Regime Take Effect on 14 February 2025. https://www.rajahtannasia.com
12. Ministry of Home Affairs, Singapore (2024). Criminal Procedure (Miscellaneous Amendments) Bill 2024 — Warrantless Search Powers. https://www.mha.gov.sg
13. Singapore Statutes Online (2025). Criminal Procedure (Amendment) Rules 2025 (S 555/2025) — Case for the Prosecution/Defence. https://sso.agc.gov.sg/SL-Supp/S555-2025
14. Singapore Statutes Online (2024). Criminal Procedure (Miscellaneous Amendments) Act 2024 (Act 5/2024) — Section 169 Inferences. https://sso.agc.gov.sg/Acts-Supp/5-2024
15. Singapore Statutes Online (2024). Criminal Procedure (Miscellaneous Amendments) Act 2024 — Amendment of Section 169 (Consequences of Non-Disclosure). https://sso.agc.gov.sg/Acts-Supp/5-2024